

Czy czarnogórskie i polskie fonemy /ś/ i /ź/ są tej samej proveniencji (w odniesieniu do koncepcji czarnogórskiego onomasty i językoznawcy Radosława Rotkovića o pochodzeniu przodków Czarnogórców)?

Do the Montenegrin and Polish phonemes /ś/ and /ź/ have the same provenance (with reference to the concept of the Montenegrin onomastist and linguist Radosław Rotković about the origin of the ancestors of Montenegrins)?

Abstract: The analysis is an attempt to compare the genetic development of the spirants [ś] and [ź] in Polish and Montenegrin, and is a kind of Polish response to the theses put forward by the Montenegrin researcher Radosław Rotković and later developed by the Montenegrinist Vojislav Nikčević regarding the common origin of these sounds in both languages. In view of the problem posed, the starting point is to present the theses put forward by Rotković in the monograph *Odakle su došli preci Crnogoraca* [“Where did the ancestors of Montenegrins come from?”] and the evidence in support of them, as well as their linguistic development by Nikčević. Then, their reception by the Montenegrin and Polish Slavic community is analysed in order to compare the genesis of the Polish and Montenegrin spirants [ś] and [ź] in the light of previous accepted research and its results. This comparison speaks against the thesis put forward by Rotković, as it indicates different paths of the appearance of the spirants [ś] and [ź] in the Montenegrin and Polish languages.

Key words: diachrony, Slavic studies, the theory of Radosław Rotković, Polish and Montenegrin phonemes /ś/ and /ź/, comparison

Abstrakt: Analiza jest próbą porównania genezy spirantów [ś] i [ź] w języku polskim i czarnogórskim i stanowi niejako polską odpowiedź na tezy stawiane przez czarnogórskiego badacza Radosława Rotkovića i rozwinięte później przez nestora montenegrystyki Vojislava Nikčevicia dotyczące wspólnego pochodzenia tych głosek w obu językach. Punktem wyjścia jest przedstawienie tez postawionych przez Rotkovića w monografii *Odakle su došli preci Crnogoraca* [„Skąd przybyli przodkowie Czarnogórców”] i dowody na ich poparcie oraz ich lingwistyczne rozwinięcie przez Nikčevicia. Następnie został zanalizowany ich odbiór przez środowisko slawistyczne czarnogórskie i polskie po to, aby w dalszej części tekstu, w świetle dotychczasowych badań i ich wyników, porównać genezę polskich i czarnogórskich spirantów [ś] i [ź]. Porównanie to wypada na niekorzyść koncepcji wysuniętej przez Rotkovića, ponieważ wskazuje na różnorodne drogi pojawienia się spirantów [ś] i [ź] w języku czarnogórskim i polskim.

Słowa kluczowe: diachronia, slawistyka, teoria Radosława Rotkovića, polskie i czarnogórskie fonemy /ś/ i /ź/, porównanie

W 1995 r. w Czarnogórze – tworzącej wraz z Serbią ówczesną Federalną Republikę Jugosławii (Savezna Republika Jugoslavija) – nakładem Macierzy Czarnogórskiej (Matica crnogorska) ukazała się monografia *Odakle su došli preci Crnogoraca: onomastička istraživanja* [„Skąd przybyli przodkowie Czarnogórców: badania onomastyczne”] (Rotković, 1995), której autorem był ceniony w Czarnogórze i poza jej granicami czarnogórski historyk, językoznawca – onomasta i historyk literatury czarnogórskiej, członek Duklańskiej Akademii Nauk (DANU) – Radoslav Rotković (1928–2013). Pięć lat później publikacja ta wraz z poczynionymi autorskimi komentarzami doczekała się ponownego opublikowania, tym razem przez podgorickie wydawnictwo MontEdit (Rotković, 2000). Ta licząca łącznie 366 stron monografia, a zwłaszcza jej śmiałe lingwistyczne tezy, rozwinięte później przez czarnogórskiego językoznawcę Vojislava Nikčevića, w świecie slawistycznym przyjęta została niejednoznacznie.

O monografii *Odakle su došli preci Crnogoraca: onomastička istraživanja* i jej autorze

Radoslav Rotković urodził się w 1928 r. we wsi Mojdež, w gminie Herceg Novi. Studia slawistyczne ukończył na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Zagrzebiu w 1953 r., a polityczne – na Wydziale Nauk Politycznych Uniwersytetu w Belgradzie w 1974 r. Tytuł doktora nauk filologicznych uzyskał w 1979 r. na Uniwersytecie w Zagrzebiu, broniąc rozprawy doktorskiej pt. *Bokohotorska crkvena prikazanja (XVII–XVIII stoljeće)*. Był dyrektorem Wydziału Nauk Społecznych Instytutu Leksykograficznego Czarnogóry aż do jego rozwiązania w 1990 r. W latach 1992–1998 zasiadał jako parlamentarzysta w parlamencie Czarnogóry. Był też członkiem Duklańskiej Akademii Nauk oraz rady redakcyjnej i współpracownikiem czasopisma naukowego „Lingua Montenegrina” (Čirgić i Radoman, 2013–2014, s. 294). Zmarł 8 września 2013 r. Jest autorem lub współautorem szesnastu monografii oraz dziesiątków artykułów naukowych z zakresu dialektologii, onomastyki i historii literatury. Jedną z jego monografii są wspomniane studia onomastyczne o pochodzeniu Czarnogórców. Jak napisano w nocie biograficznej o autorze w książce *Odakle su došli preci Crnogoraca: onomastička istraživanja*, Rotković zajmował się przekładem na język czarnogórski z różnych języków. Ta czynność umożliwiała mu konsultowanie licznych i różnorodnych źródeł dotyczących Słowian z innymi badaczami¹. W ten sposób odnalazł również materiał, który, według niego, odkrywa prawdziwą praojczyznę Czarnogórców (Rotković, 2000, s. 365). Jego tezy postawione w monografii można sprowadzić do dwóch punktów:

¹ W przypadku toponimii połabskiej oparł się na studiach niemieckiego badacza Reinholda Trautmanna (1948–1956, 1950), który zbadał toponomastyczną dokumentację z terenu, o którym mowa, oraz wziął pod uwagę wyniki, do jakich doszli jego poprzednicy, włącznie do 1950 r. Oprócz ustaleń Trautmanna punktem wyjścia dla niego była również monografia czeskiej badaczki Hany Skalovéj (1965), która do swojej książki włączyła również wyniki badań pozostałych onomastów po 1950 r. i załączyła 32 mapy, na których zlokalizowano dotąd znane toponimy. Z kolei jeśli chodzi o toponimie czarnogórską, Rotković zwrócił uwagę na brak czarnogórskiego słownika toponimów. Z tego powodu musiał konsultować obszerną literaturę językową i etnograficzną z badaczami czarnogórskimi i serbskimi (Čirgić i Radoman, 2013–2014, s. 294).

1. Czarnogórcom, poprzez ich przodków, najbliżej było do Polaków i Rosjan.

2. Przodkowie współczesnych Czarnogórców słowiańskiego pochodzenia przybyli z Połabia (obszaru między rzeką Łabą a Morzem Bałtyckim). Migracja ta miała przebiegać z północy na południe, z obszaru Bałtyku w kierunku Adriatyku. Po dotarciu na Bałkany, prawdopodobnie we wczesnym VI w., przodkowie Czarnogórców osiedlili się w rzymskiej prowincji Prewalitania. Później Prewalitania stała się Księstwem Duklan, a jego mieszkańcy zostali nazwani Słowianami Duklańskimi lub Duklanami.

Jako dowody na tak postawione tezy według Rotkovicia mają służyć następujące fakty:

1. Na Pomorzu Zachodnim (Polabsko-bałtycko pomorje) i na obszarze zeckopomorskim (Zetsko-pomorski areal) znajduje się 865 identycznych toponimów (w postaci hydronimów, oronimów, patronimów, antroponimów, etnonimów, fitonimów). Gdyby również dodać do tego wszystkie powtarzające się toponimy (o tych samych źródłach etymologicznych), taki leksykon liczyłby kilka tysięcy słów. Rotković stwierdza, że nie ma właściwie nazwy toponimicznej używanej współcześnie w Czarnogórze, która nie miałaby swojego językowego i znaczeniowego odpowiednika wśród nazw funkcjonujących na terenach dzisiejszej północno-zachodniej Polski (Rotković, 2000, s. 209). Jako dowód podaje czarnogórskie odpowiedniki polskich toponimów – pary toponimiczne używane obecnie w Polsce i w Czarnogórze. Zalicza do nich np. takie czarnogórskie toponimy, jak: *Gorica, Podgorica, Tamnik, Topla, Crna Gora, Trebjesa, Blato, Bakovići, Boškovići, Cuce, Dobro Polje, Garač, Gradac, Kolašin, Jablan, Komarno, Ljubišnja, Malošići, Morinj, Njogoš, Bojana, Kriči, Pješivci, Ribnica, Grahovo, Rumija, Orjen, Vilusi, Obrovo, Papratno, Plavnica, Plužine, Poblacé, Pomorje, Mojkovac, Šljivansko, Svetigora, Topolica, Bjelice, Rudine, Morača, Riječani, Gusinje, Cetinje, Ceklin, Kokoti, Vranići, Jezera czy Lijeva Rijeka*².

2. Czarnogórski system fonetyczny zachował paralelizm z językiem polskim, co ma świadczyć o bliskości genetycznej dzisiejszych Czarnogórców z Polakami. Wspólną ich cechą ma być również wariant (i)jekawski, w przeciwieństwie do tych grup słowiańskich, które zasiedlały Bałkany później, głównie ze wschodu, i pochodziły z obszaru dzisiejszych Czech lub Rosji. Rotković pisze, iż „Onomastičko odslikavanje predbalkanskog života polabske praslavenske grupe, koliko tajanstveno, toliko je i ujerodostojno”³. Oprócz przedstawionych faktów, które miałyby potwierdzać pochodzenie Czarnogórców od słowiańskiej wspólnoty z Połabia-Pomorza, Rotković wskazuje również na fakt, iż zgrupowanie topograficzne w czarnogórskiej praojczyźnie ma zbieżny, „sąsiedzki” układ w nowo wówczas zasiedlonej przez Słowian Prewalitanii.

Tezy zaprezentowane przez Rotkovicia znalazły rozwinięcie w dokonaniach czarnogórskiego językoznawcy Vojislava P. Nikčevića. W tekście *Štokavski dijasistem. Etnička i jezička osnova* (Nikčević, 1998) i w innych swoich monografiach dowodzi on, iż:

² Odpowiednio toponimy polskie: *Górzycza, Podgórzycze, Ciemnik, Ciepła, Czarna Góra, Błoto, Babi-ce, Dobre Pole, Garc, Grodziec, Kołoszyn, Jabłoń, Komarno, Lubiszyn, Małoszyce, Moryń, Niegoszcz, (wzgl. Niegoszowice), Bojano, Krzyka, Pieszycze, Rybnica, Grochowo, Rumia, Orzeń, Wilusie, Obrovo, Paprotno, Pławnica, Plużyna, Poblacie, Pomorze, Mojków (wzgl. Mojkowce), Śliwaków, Święta Góra, Topolice, Bielice, Rudziny, Moracz, Rzeczanie, Gęsina, Cedynia (wzgl. Cedzynia), Cieklin, Kokot, Wronica, Jeziora, Skruwa Lewa (rzeka).*

³ Odzwierciedlenie onomastyczne przedbałkańskiego życia prastłowiańskiej grupy połabskiej jest równie tajemnicze, co wiarygodne [tłum. R.B.].

1. Duklanie, jako najstarsi przodkowie Czarnogórców, pochodzą od etnicznej słowiańskiej wspólnoty z Połabia-Pomorza (dokładniej od Wioletów i Obodrytów).

2. Język Czarnogórców jako system syntetyczny pochodzi od wymarłego języka połabskiego.

3. Wskazany przez Rotkovicia zachodniopolsko-połabsko-czarnogórski jekawizm i zmiany fonetyczne z niego wynikłe, a które dotyczyły czarnogórskich fonemów /š/, /ž/, związane są z sąsiednim językiem polskim (Nikčević, 1993, s. 225; 2004, s. 45–66)⁴.

Percepcja tez Rotkovicia (oraz jej rozwinięcia przez Nikčevicia) w czarnogórskiej i polskiej slawistyce

Koncepcja Rotkovicia i jej lingwistyczne rozwinięcie przez Nikčevicia spotkały się w Czarnogórze z różnym oddźwiękiem. Podczas gdy lingwiści (i filolodzy w ogóle) skupieni początkowo wokół osoby Nikčevicia, a później w większości w Instytucie i następnie na Wydziale Języka i Literatury Czarnogórskiej w Cetynii (Institut/Fakultet za crnogorski jezik i književnost)⁵ uznają ją za mniej wiarygodną (Čirgić, 2011, s. 143–169; Glušica, 2020,

⁴ Autor, przyjmując onomastyczno-lingwistyczną teorię Rotkovicia o pochodzeniu Duklan (jako najstarszych przodków Czarnogórców) od połabsko-pomorskiej słowiańskiej grupy etnicznej, uważa, iż czarnogórski system jekawski wywodzi się od wymarłego języka połabskiego. Jego zdaniem jekawizm, którego przejawem są dzisiejsze fonemy /š/ i /ž/, związany jest z językiem polskim jako sąsiadującym z używanym przez przodków Czarnogórców językiem połabskim, co miałyby być równoznaczne z tym, że w języku polskim zmiękczenia pod wpływem kontynuantów [*ě] dokonały się na podobnej lub tej samej zasadzie, co w języku czarnogórskim. Przyjmuje również możliwość braku tzw. czwartej jotacyzacji na Bałkanach i pojawienie się czarnogórskich spirantów [š] i [ž] wraz z przybyciem przodków Czarnogórców na południe Europy. Świadczą o tym słowa Adnana Čirgicia i Aleksandra Radomana dotyczące tzw. najnowszej jotacyzacji w odniesieniu do badań Rotkovicia: „Ma kakav stav zauzeli prema Rotkovićevoj argumentaciji o doseljavanju crnogorskih predaka, objektivni proučavalac mora odbaciti tezu o ijekavizmu kao najnovijem refleksu tzv. glasa i fonema jat. I da nema popisa toponima koje Rotković tu donosi, oblici koje on navodi poput na Liešnju, u rieku iz Moračke povelje (1242), stranac Bielinovich u mletačkome prijevodu Balšine povelje Praskvici (1413), Sniežnica, rieka, stiena, ovieh i sl. u povelji Ivana Crnojevića (1482) itd. nepobitno ukazuju da je ijekavica kao autohtono crnogorsko (i dubrovačko) jezičko obilježje morala biti mnogo starija i imati drukčije porijeklo i razvoj nego što se to tradicionalno smatralo” [Bez względu na stanowisko wobec argumentacji Rotkovicia o migracji przodków Czarnogórców, obiektywny badacz musi odrzucić tezę o ijekawicyźmie jako najnowszej kontynuacji tzw. głoski [i] i fonemu /jać/. Nawet bez spisu toponimów zaprezentowanych przez Rotkovicia, formy, które podaje, takie jak na „Liešnju, na rzece z Morackiej przysięgi” (1242), „stranac Bielinovich” w tłumaczeniu weneckim przysięgi Bałsy Praskvicy (1413), „Sniežnica, rieka, stiena, ovieh” w przysiędze Ivana Crnojevića (1482) itp. jednoznacznie wskazują, że ijekavica jako rodzima cecha językowa Czarnogórców (i Dubrownika) musiała być o wiele starsza i mieć inne pochodzenie oraz rozwój, niż się to tradycyjnie sądziło [tłum. R.B.]] (Čirgić i Radoman, 2013–2014, s. 325).

⁵ Henryk Jaroszewicz (2018) tę nieformalną grupę określa mianem *autonomiści* (s. 160).

s. 40–63; 172), to już na przełomie XX i XXI w. zwłaszcza w językoznawstwie serbskim⁶, ale też w samej Czarnogórze, w kręgach filologów umownie zwanych tradycjonalistami⁷, dało się zauważyć negację tez Rotkovicia o migracji przodków Czarnogórców z połabskiego obszaru. Uzasadniali oni swoje argumenty w odwołaniu się do stanowisk autorytetów językoznawczych lub twierdzeniu, że duża liczba tych zanalizowanych toponimów ma charakter ogólnostowiański. Zarzucano mu (i później Nikčevićowi) nienaukowe podejście do zagadnienia oraz błędną interpretację faktów językowych. Czarnogórska lingwistka, Rajka Glušica, w swojej monografii *Crnogorski jezik i nacionalizam* [„język czarnogórski i nacjonalizm”] wskazywała nawet później na fakt, że nieuzasadniona naukowo koncepcja dotycząca pochodzenia Czarnogórców i ich języka od połabsko-pomorskiej grupy językowej stała się jednym z mitów założycielskich czarnogórskiego nacjonalizmu językowego. Jak pisała badaczka: „Vojislav P. Nikčević je svoje shvatanje crnogorskog jezika zasnovao na naučno neutemeljenim postulatima ili preciznije, na nacionalističkim mitovima, koji su apsolutno neokrnjeni preuzeti od strane njegovih nasljednika – aktivnih učesnika u procesu restandardizacije crnogorskog jezika [...]”⁸. W dalszej części książki badaczka krytykuje rozwinięcie przez Nikčevicia teorii Rotkovicia o pochodzeniu Czarnogórców, wskazując na nacjonalizm językowy przedstawionych, według niej niemających oparcia w nauce, tez, a mianowicie, że „crnogorski je autochton jezik, kao poseban donijet iz prapostojbine iz Polablja-Pomorja (današnja istočna Njemačka), nastao je iz umrlog polabskog, nema zajedničko porijeklo sa drugim južnoslovenskim jezicima, pa se zbog toga i razlikuje od njih [...]”⁹. Jest to, jak dotychczas, najsilniejszy czarnogórski naukowy głos sprzeciwu w podejściu do etno- i lingwogenezy Czarnogórców zaproponowanej przez Rotkovicia.

W środowisku slawistów i polonistów w Polsce koncepcja ta nie spotkała się ze szczególnym zainteresowaniem. Na uwagę zasługują tu jednak niektóre z prac.

1. *Polityka językowa w Czarnogórze (2007–2014) – czyli rzecz o czarnogórskości* Moniki Skrzyszewskiej (2016). Autorka, przedstawiając problem dotyczący standaryzacji języka czarnogórskiego, słusznie zwróciła uwagę na różne koncepcje Czarnogórców co do jego przyszłej normy. Jednak opisując koncepcję „cetinjską” (która jest zgodna z tezami Rotkovicia) oraz „nikšićką”, pisze, iż „poglądy przedstawiane w ramach koncepcji »cetinjskiej« uchodzą za dyletanckie i kontrowersyjne” (Skrzyszewska, 2016, s. 284). Poza drobnymi ogólnikami nie udowadnia jednak swojej opinii.

⁶ Por. naukowe polemiki i spory na temat teorii Rotkovicia, nierzadko ostre, między serbskimi językoznawcami – Radmilo Marojevićem i Branislavem Brborićem a Vojislavem P. Nikčevićem (Brborić, 2001, s. 269–303; Nikčević, 2004, s. 54), a także jeden z ostatnich głosów na ten temat – Jelicy Stojanovića (2020, s. 45, 397, 404).

⁷ Według nomenklatury Jaroszewicza (2018) – *ewolucjoniści* (s. 158).

⁸ Vojislav P. Nikčević swoje rozumienie języka czarnogórskiego oparł na bezpodstawnych naukowo postulatach, a ściślej na mitach nacjonalistycznych, które w niezmienionym stanie przejęli jego następcy – aktywni uczestnicy procesu restandaryzacji języka czarnogórskiego [tłum. R.B.] (Glušica, 2020, s. 171).

⁹ Język czarnogórski jest językiem autochtonicznym i, jako wyjątkowy, przybył z ziemi przodków Połabia-Pomorza (dzisiejsze wschodnie Niemcy), powstał z wymarłego języka połabskiego, nie ma wspólnego pochodzenia z innymi językami południowostowiańskimi, tym samym różni się od nich [tłum. R.B.] (Glušica, 2020, s. 172).

2. *Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry* Kariny Melnytskiej (2016), która w poszukiwaniu przez Czarnogórców różnic między językiem czarnogórskim a pozostałymi etnolektami południowosłowiańskimi, za Robertem D. Greenbergiem, stwierdza, iż głównym celem językoznawców czarnogórskich stało się odróżnienie ich języka od języka serbskiego (Greenberg, 2008, s. 90). Jak pisze autorka:

Intelektualiści czarnogórcy musieli bowiem rekonstruować odrębną tożsamość czarnogórską w dużym stopniu w opozycji do tożsamości serbskiej, biorąc pod uwagę chociażby rozpowszechnione przekonanie o przynależności Serbów i Czarnogórców do jednego narodu – tak wśród tych pierwszych, jak i wśród tych drugich, skłonnych identyfikować się z serbskością. Żeby uzasadnić odrębność językową Czarnogórców, stwierdzono między innymi, że dialekty używane w Czarnogórze są autentycznie czarnogórskie, nie zaś serbskie. (Melnytska, 2016, s. 56)

Następnie autorka stwierdza, iż Nikčević

w latach 90. XX wieku stał się głównym wyrazicielem idei czarnogórskiej odrębności językowej. Pragnąc udowodnić istnienie języka czarnogórskiego, Nikčević przytaczał tezy z pogranicza badań nad etnogenezą Czarnogórców i ich przeszłością językową, wywołując tym samym konsternację w środowisku naukowym. Utrzymywał bowiem, że język czarnogórski wywodził się wprost z wymarłego w XVIII wieku języka połabskiego. Według badacza przodkami Czarnogórców byli Słowianie Połabscy, którzy przybyli z terenów dzisiejszych wschodnich Niemiec, przynosząc ze sobą ijekawicę. Zgodnie z powyższą koncepcją Serbowie do XVI wieku posługiwali się wyłącznie ekawszczyzną, zbliżoną do tej używanej przez Białorusinów. Miało z tego wynikać, że Czarnogórcy są jedynymi autentycznymi nosicielami ijekawicy, podczas gdy w języku serbskim, chorwackim i bośniackim stanowi ona element wtórny. O połabskim pochodzeniu języka Czarnogórców miały świadczyć między innymi trzy występujące w nim fonemy: /ś/, /ź/ oraz /z/, które posiada również język polski – „dlatego, że oba języki były niegdyś w sąsiedztwie”. (Melnytska, 2016, s. 57)

3. *Vojislava Nikčevića koncepcje rekonstrukcji języka czarnogórskiego* Henryka Jaroszewicza (2010–2011) oraz *Język czarnogórski na rozdrożu. Główne kierunki polityki językowej w Czarnogórze po 1991 roku* tego samego autora (Jaroszewicz, 2018). W pierwszej z nich autor analizując problem standaryzacji języka Czarnogórców w nawiązaniu do koncepcji Vojislava Nikčevića w tym zakresie, odnosi się krytycznie wobec tez czarnogórskiego sławisty. Zwraca przy tym uwagę, iż

wiele koncepcji, na których wspierała się montenegrystyka, od samego początku przyjmowano w świecie nauki z dużą rezerwą. Mowa tu przede wszystkim o tezach Nikčevića, jakoby język czarnogórski, wywodzący się w linii prostej

z języka połabskiego, był wyjątkowo blisko spokrewniony z językiem polskim, z którym miałyby współdzielić trzy charakterystyczne fonemy: ś, ź oraz 3. (Jaroszewicz, 2010–2011, s. 93)

Z kolei w drugiej swojej pracy badacz w sposób zwięzły i trafny o analizowanym problemie, przedstawiając poglądy tzw. autonomistów, stwierdza, że

poglądy omawianej grupy badaczy na przeszłość języka czarnogórskiego były dość radykalne i stanowiły wyraźną polemikę z tezami formułowanymi do tej pory w slawistyce. Autonomiści, w tym ich czołowy przedstawiciel – Vojislav Nikčević, dowodzili bowiem, że język czarnogórski to z genetycznego punktu widzenia odrębny kod językowy, który wykształcił się w V–VI wieku na obszarach dzisiejszych północno-zachodnich Niemiec. Wyprowadzali go w linii prostej z wymarłego języka połabskiego, dowodząc przy okazji daleko idącej bliskości czarnogórszczyzny z językiem polskim. Za jeden z kluczowych argumentów, mających potwierdzać genetyczną bliskość czarnogórskiego i języków zachodniosłowiańskich uznawali fakt, że współwystępowanie w systemie fonologicznym trzech fonemów: /ś/, /ź/, /3/ – oprócz języka czarnogórskiego – cechuje tylko jeden inny język słowiański – polszczyznę. Nikčević dowodził też, że czarnogórska ijekawszczyzna nie wykształciła się na obszarze południowosłowiańskim, lecz została przeniesiona przez Czarnogórców na Bałkany z obszarów północnej Słowiańszczyzny, a więc terenów dawnej czarnogórskiej praojczyzny. Wszystko to prowadziło do dość rewolucyjnej konkluzji, mówiącej, że ijekawski refleks [ǣ] stanowi na obszarze południowej słowiańszczyzny rdzennie czarnogórską cechę językową, którą w wiekach średnich przodkowie dzisiejszych Bośniaków, Serbów i Chorwatów przejęli od Czarnogórców. Choć autonomiści dostrzegali współczesną systemową bliskość języka czarnogórskiego z serbskim, chorwackim i bośniackim, uznawali, że wszystkie te języki miały „zasebne razvojne tokove”, a tym samym ich rozwój na poszczególnych etapach „nije imao mnogo dodirnih tačaka [...]”. Omawiana grupa badaczy wyznawała przy tym pogląd, że aktualne systemowe podobieństwa czterech języków postserbsko-chorwackich są w dużej części konsekwencją „serbizacji” języka czarnogórskiego, która miała być prowadzona przez Belgrad już od połowy XIX wieku. Proces ten miał być realizowany poprzez konsekwentną implementację na obszarze Czarnogóry vukowskiej normy językowej, czego konsekwencją było usuwanie z normy rodzimych, czarnogórskich specyficzności językowych, traktowanych przez ówczesne podmioty polityki językowej za anormatywne regionalizmy i dialektyzmy. (Jaroszewicz, 2018, s. 158–159)

Wydaje się, iż do tej pory te dwie ostatnie prace są najobszerniejszymi i, uwzględniając stan dotychczasowych badań, najbardziej trafnymi polskimi konkluzjami dotyczącymi odniesienia się do tez Rotkovicia.

Geneza polskich i czarnogórskich fonemów /ś/ i /ź/ w świetle dotychczasowych badań

Pojawienie się spirantów [ś] i [ź] (oraz w wielu przypadkach [ć] i [ź]) w języku polskim jest efektem *palatalizacji polskiej*. Ten niejednoznaczny termin obejmuje w równym stopniu polskie modyfikacje spółgłosek palatalnych, które są dziedzictwem epoki prastłowiańskiej, jak i procesy palatalizacyjne, jakie rozpoczęły się już na gruncie języka polskiego. W tym wypadku istotne są te pierwsze, czyli modyfikacje spółgłosek palatalnych. Chodzi tu o miękkie warianty spółgłosek dentalnych, które jeszcze w okresie prastłowiańskim (III–VIII w.) (Stieber, 1989, s. 67–74) zostały spalatalizowane przez samogłoski rzędu przedniego: [i], [e], [ě], [ę], miękkie *r*-sonantyczne [ř] oraz miękkie *l*-sonantyczne [ľ], a także jer miękki [ɮ] (Długosz-Kurczabowa i Dubisz, 2019, s. 144). W związku z tym zmiękczone przez samogłoski rzędu przedniego oraz miękkie *r*- i *l*-sonantyczne spółgłoski stały się alofonami spółgłosek twardych i razem z nimi pozostawały w opozycji fonologicznej do już całkowicie zmięczonych przez jotę sonantów podniebiennych [ń], [ř], [ľ]. Ich zamiana w tzw. spółgłoski nowo palatalne nastąpiła znacznie później (Długosz-Kurczabowa i Dubisz, 2019, s. 144; Moszyński, 1984, s. 201–203).

Jednocześnie w polszczyźnie dosyć szybko, bo już w drugiej połowie X w., po rozpadzie wspólnoty prastłowiańskiej, czyli zanim dokonała się wokalizacja jerów, nastąpiła bardzo istotna dla systemu fonetycznego zmiana związana z przegłosem polskim. Sprowadzała się ona do następującego faktu – przejęte z języka prastłowiańskiego samogłoski [*ě] oraz [*e], jeśli znalazły się przed twardymi spółgłoskami zębowymi [s] i [z]¹⁰ lub przed [n], [r], [ł], modyfikowały swoje miejsce artykulacji ku tylnej części jamy ustnej i stawały się samogłoskami tylnymi (w związku z tym [*ě] > [ʼa], a [e] > [ʼo]), natomiast wcześniej zmiękczone przez samogłoski przednie [*ě] i [*e] spółgłoski pozostawały miękkie¹¹. W rezultacie spalatalizowane samogłoskami przednimi (w tym wypadku spółgłoski [sʼ] i [zʼ]), po zakończeniu procesu przegłosu, stawały się już samodzielnymi fonemami /ś/ i /ź/. W historii języka polskiego najsilniej podlegały palatalizacji spółgłoski przedniojęzykowo-zębowe, ponieważ

przyjmując niezwykle silną artykulację prepalatalną, zatraciły swoje pierwotne miejsce artykulacji. Język, unosząc się wysoko ku podniebieniu twardemu, nie tworzył już z zębami szczeliny i zwarć. Te elementy artykulacji zaczęły być wytwarzane przez środek języka, który zbliżał się do podniebienia. W ten sposób

¹⁰ Oraz [t] i [d].

¹¹ W konsekwencji tego i sam przegłos stał się istotny w formowaniu się polskiego systemu fonologicznego, ponieważ w jego wyniku pojawiły się: (1) możliwość dystrybucji samogłosek rzędu tylnego [ʼa], [ʼo] po spółgłoskach miękkich, co miało wpływ na dalsze usamodzielnianie się tych spółgłosek, na ich uniezależnienie się od występujących po nich samogłosek, w związku z czym spółgłoski miękkie mogły występować we wszystkich pozycjach, a nie (jak dotychczas) przed samogłoskami rzędu przedniego. W związku z tym stały się one samodzielnymi fonemami, a nie, jak do tej pory, wariantami kombinatorycznymi twardych fonemów spółgłoskowych (czyli najistotniejszą konsekwencją przegłosu było powstanie miękkich fonemów spółgłoskowych); (2) alternacje morfologiczne typu: (a) [ʼe] : [ʼa] (np. *siano* : *siennik* [śano : śe•ńiik] < psł. *sěno; *lato* : *w lecie* [lato : v leće] < psł. *lěto) i (b) [ʼe] : [ʼo] (np. *ziele* : *zioto* [źele : żouo] < psł. *zehlje : zelo (Strutyński, 2002, s. 43–45).

dawne półpalatalne spółgłoski przedniojęzykowo-zębowe stały się spółgłoskami środkowojęzykowymi, czyli palatalnymi we współczesnym rozumieniu. (Kułakowska i Mysza, 2013, s. 188–189).

W historii języka czarnogórskiego doszło podobnie do procesu zmiękczenia spółgłosek niepalatalnych. Jednak w odróżnieniu od języka polskiego, na terenie czarnogórskim (i w ogóle sztokawskim) na zjawisko to wpływ miała jota (bez względu na jej pochodzenie). Mamy w związku z tym do czynienia z jotacyzacją, a nie, jak w historii języka polskiego, z palatalizacją.

Rozległy dialekt sztokawski, który dał podstawę dzisiejszym czterem językom standardowym (bośniackiemu, chorwackiemu, czarnogórskiemu i serbskiemu), w różnych okresach poddany został trzem procesom jotacyzacji, umownie zwanym jako *prva*, *druga* i *treća* lub *nova*, *novija* i *najnovija jotacija* (pierwsza, druga i trzecia lub nowa, nowsza i najnowsza jotacyzacja). Pojawienie się współczesnych czarnogórskich fonemów /s/ i /z/ związane jest z nowszą i najnowszą jotacyzacją, która rozpoczęła się pod koniec XIV w., kiedy [ě] dyftongicznego pochodzenia na terenie (i)jekawskim przekształciło się w wymowie w *ije* i *je* (Vuković, 1974, s. 179). Na niektórych terenach (i)jekawskich, w tym na terenie całej dzisiejszej Czarnogóry, najnowsza jotacyzacja objęła również głoski [s], [z] (oraz [t] i [d]¹²), gdzie [s] > [ś] i [z] > [ź]. Jotacyzacja tego typu spowodowała powstanie np. takich czarnogórskich form, jak: *šekira* < *sjekira* ‘siekiera’, *šever* < *sjever* ‘północ’ czy *šesti* < *sjesti* ‘usiąść’ (Vuković, 1974, s. 180).

Współczesne czarnogórskie formy typu *šutra* (*sjutra*) ‘jutro’ i *koži* (*kozji*) ‘kozi’ przekształciły się w wyniku nowszej jotacyzacji, co potwierdza, że głoski ś i ź w języku czarnogórskim powstały również w wyniku późniejszego procesu zmiękczenia głosek [s], [z] pod wpływem sąsiedztwa joty. Zresztą w literaturze dialektologicznej prawie bez wyjątku można spotkać się takimi przykładami, jak: *šutra* < *sjutra*, *šajan* < *sjajan* ‘barwny, błyskotliwy, znakomity’, *paši* < *pasji* ‘psi’, *pašaluk* < *pasjaluk* ‘czyn tego, który postępuje jak zły pies’, *prošutra* < *prosjutra* (prekosutra) ‘pojutrze’ itp. (Orlandić, 2011, s. 9).

Jekawska jotacyzacja spółgłosek [ś] i [ź] dokonała się bez wyjątku¹³. Na obszarze czarnogórskim nie ma dialektu ani gwary, w których obecne byłyby wyłącznie formy niepoddane jotacyzacji. Tam, gdzie są takie zarejestrowane (mowa tu głównie o pasie nadadriatyckim wybrzeża czarnogórskiego), występują one paralelnie z formami poddanymi jotacyzacji. Czarnogórska głoska [ź] charakteryzuje się mniejszą frekwencją niż głoska [ś], jednak jej istnienie i użycie rejestruje się na całym terytorium Czarnogóry. W związku z tym usprawiedliwione wydaje się stwierdzenie, że spółgłoski [ś] i [ź] jako produkty jo-

¹² Np.: **těрати* > *tjerati* > *čerati* ‘wyganiać, zmuszać’; **děvojka* > *djevojka* > *devojka* ‘dziewczyna’; **děte* : *děteta* > *dijete* : *djeteta* > *dijete* : G. *deteta* ‘G. dziecka’ itp. Wraz z jotacyzacją spółgłosek [t] i [d] paralelnie dochodzi do jotacyzacji afrykaty [c], gdzie: (1) afrykata [c+j] > [ć], np.: *čjepanica* > *čepanica* lub *čjedilo* > *čedilo* itp.) oraz (2) grupy spółgłoskowe [cv+j] > [č] i [dv+j] > [d] (w tym wypadku występuje jednocześnie zjawisko uproszczenia grup spółgłoskowych i jotacyzacja), np.: *čujetast* > *četast*, *čujetko* > *Četko*, *medujed* > *meded* itp.

¹³ Występuje one zarówno w nagłosie, np. *žena*, *ženica*, *Žagora*, *žato*, *žalo*, *žakati*, *šutra*, *šen*, *šenina*, *šenka* itp., w śródgłosie, np.: *oše*, *ošečaj*, *ušedelica*, *kožavina*, *prošek* itp., jak i w wygłosie, np.: *muš*, *guš*, *iš*, *miš*, *galeš*, *jeleš*, *maiš*, *poš* itp. (Brom, 2009, s. 80).

tacyzacji jekawskiej są wszechobecne w gwarach czarnogórskich (Orlandić, 2011, s. 14–15). Zresztą to szerokie rejestrowanie używania głosek [ś] i [ź] przez Czarnogórców umożliwia zakwalifikowanie tych spirantów jako części standardu języka czarnogórskiego, a badania takich par leksemów, jak np. *šenka* : *Senka*, *ženica* : *ženica*; *šeka* : *seka*; *koža* : *koža* itp. wskazują na ich funkcję dystyngtywną.

Wnioski

Koncepcję Rotkovicia dotyczącą migracji przodków Czarnogórców z terenu Połabia i wpływu sąsiadującego z nimi językowego żywiołu polskiego można rozpatrywać z różnych punktów widzenia. Jeśli przyjąć migrację przodków Czarnogórców za prawdziwą, wówczas na korzyść tej koncepcji może przemawiać podobne rozwinięcie się spółgłosek zębowych [s] i [z] w [ś], [ź]. I na tym podobieństwa się kończą. Jak wykazała analiza, geneza porównywanych spirantów w języku polskim i czarnogórskim się różni. W języku polskim są one produktem palatalizacji, podczas gdy w czarnogórskim – jotacyzacji. Świadczą o tym dotychczasowe, uznane w świecie slawistycznym badania historycznojęzykowe. Niemniej jednak nad koncepcją Rotkovicia należałoby się pochylić i przeprowadzić chociażby badania terenowe połabskich toponimów, aby wykluczyć tezy czarnogórskiego badacza lub przyjąć je za prawdziwe. Dotychczas nie podchodzono do jego pracy z należytą powagą. Podobnie jak większość innych kontrowersyjnych tez, wniosek Rotkovicia o migracji przodków Czarnogórców z połabskiego obszaru, oparty na paradygmatach językowych, jest często lekceważony przez tradycjonalistów, którzy znajdują swoje argumenty w odwołaniu się do stanowisk autoritetów językoznawczych lub twierdzeniu, że przywoływana przez niego liczba toponimów wspólnych dla języków czarnogórskiego i polskiego ma charakter ogólnosłowiański.

Źródła

- Nikčević, V. (1993). *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. (t. 1: *Od artikulacije govora do 1360. godine*). Matica crnogorska.
- Nikčević, V. P. (1998). *Štokavski dijasistem. Etnička i jezička osnova*. (Poseban otisak proširenoga referata sa međunarodnoga naučnog skupa „Jezici kao kulturni identiteti na prostoru bivšega srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog jezika“). Crnogorski PEN centar.
- Nikčević, V. P. (2004). *Jezikoslovne studije*. Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“.
- Rotković, R. (1995). *Odakle su došli preci Crnogoraca: onomastička istraživanja*. Matica crnogorska.
- Rotković, R. (2000). *Odakle su došli preci Crnogoraca: onomastička istraživanja. Drugo, istovjetno izdanje, sa Komentarima na kraju*. MontEdit.

Literatura

- Brborić, B. (2001). *S jezika na jezik (Sociolinguistički ogledi II)*. Centar za primenjenu lingvistiku: Prometej.
- Brom, P. (2009). Fonemy ś i ź w procesie różnicowania sztokawskiego obszaru językowego. *Slavia Centralis*, 2(1), 73–84.
- Čirgić, A. (2011). *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*. Institut za crnogorski jezik i književnost; Matica crnogorska.
- Čirgić, A., Radoman, A. (2013–2014). Radoslav Rotković kao montenegrist. *Matica*, 56–57, 293–340.
- Długosz-Kurczabowa, K., Dubisz, S. (2019). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Wyd. 3, dodruk 5. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Glušica, R. (2020). *Crnogorski jezik i nacionalizam*. Biblioteka XX vek.
- Greenberg, R. (2008). *Language and identity in the Balkans*. Oxford University Press.
- Jaroszewicz, H. (2010–2011). Vojislava Nikčevića koncepcje rekonstrukcji języka czarnogórskiego. *Sociolingwistyka*, 24–26, 91–110.
- Jaroszewicz, H. (2018). Język czarnogórski na rozdrożu. Główne kierunki polityki językowej w Czarnogórze po 1991 roku. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 3792, *Slavica Wratislaviensia*, CLXV, 157–168.
- Kuřakowska, M., Mysza, A. (2013). *Na tropach przeszłości języka. Fonetyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Melnytska, K. (2016). Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry. *Adeptus. Pismo Humanistów*, 8, 50–71.
- Moszyński, L. (1984). *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Orlandić, S. (2011). Jekavska jotacija u crnogorskim govovima. *Lingua Montenegrina*, 7, 3–35.
- Skalová, H. (1965). *Topografická mapa území Obodričů a Veletů-Lutičů ve světle místních jmen*. Československá akademie věd.
- Skrzeszewska, M. (2016). Polityka językowa w Czarnogórze (2007–2014) – czyli rzecz o czarnogórskości. W: K. Taczyńska, A. Twardowska (red.), *Poznać Bałkany. Historia – polityka – kultura – języki VI* (s. 281–297). Interdyscyplinarne Koło Naukowe Doktorantów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Stieber, Z. (1989). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stojanović, J. (2020). *The development path of the Serbian language and script*. Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori, translation Novica Petrović (przekład serbskiego oryginału: J. Stojanović (2016). *Put srpskog jezika i pisma*, Srpska književna zadruga).
- Strutyński J. (2002). *Gramatyka polska*. Wydanie 5. Wydawnictwo Tomasz Strutyński.
- Trautmann, R. (1948–1956). *Die elb- und ostseeslawischen Ortsnamen* (t. 1–3; 1: 1948; 2: 1949; 3: 1956 (Register)). Akademie-Verlag.
- Trautmann, R. (1950). *Die slavischen Ortsnamen Mecklenburgs und Holsteins. Zweite verbesserte Auflage*. Akademie-Verlag.
- Vuković, J. (1974). *Istorija srpskohrvatskog jezika. I dio. Uvod i fonetika*. Naučna knjiga.